

КУЛЬТУРОЛОГІЧНА КРИТИКА ІМПЕРІЇ ЗЛА

У тернопільському видавництві «Крила» побачила світ книга вибраної есеїстики видатного українського поета-мислителя ХХ століття Євгена Маланюка «Есе про Росію і малоросійство». Про зміст і значення цього небуденного видання розповідає редактор-упорядник Олег Базан.

Цю книгу я задумав ще до нинішньої російсько-української війни. Тепер вона прозвучить, очевидно, особливо актуально. Ще в 2021-у році ми разом із громадським активістом і бібліофілом Максимом Дорофєєвим із Дніпра задумали розпочати книжкову серію «О(А)НТОЛОГІЯ ВІСНИКІВСТВА», яка б мала заповнити лакуну й виправити викривлення щодо історії націоналістичної літератури, культурологічної та філософської думки, що розвивалася від початку 1920-х років під впливом знаменитого журналу «Літературно-науковий вісник» за редакцією Дмитра Донцова. До слова, в сучасному українському літературознавстві панує цілком неакадемічна неофіційна заборона на поняття «вісниківство», «вісниківці», замість яких послідовно уводяться тенденційні і неточні поняття «Працька школа», «пражани» з метою відірвати творчість відомих авторів від ідей українського вольового націоналізму.

Отже, серія «О(а)нтологія вісниківства» присвячена висвітленню спадщини авторів, які гуртувалися довкола журналів «Літературно-науковий вісник» і «Вісник». Першою в ній вийшла книга «Гридень Дажбога. Юрій Дараган. Збірник» (Тернопіль: Крила, 2022, 156 с.), в якій з'явилися всі відомі твори цього поета, листи, спогади про нього. Особливістю серії буде представлення вісниківців у якійсь несподіваних ракурсах, за менше відомими творами чи іншими матеріалами, щоб у такий спосіб розширити картину бачення культурного явища.

У цьому виданні ми спробували подати есеїстику Євгена Маланюка тематично, зосереджену на проблематиці Росії як цивілізації та російської культури, а також на темі малоросійства. Цей автор займає в українській культурі особливе місце за глибиною і концептуальністю осмислення цих тем. Він відкрив такі простори думання, які ми ще й до сьогодні не здатні заповнити новими інтерпретаціями.

Нагадаю, Євген Маланюк був уродженцем Центральної України (історична Уманщина, нинішня західна Кіровоградщина), виховувався у патріотичній сім'ї (батько був членом «Просвіти» і свідомим українцем), здобув військовий вишкіл, воював в Армії УНР в 1917–1920 роках, емігрував

до Польщі, потім до Чехословаччини, де включився в українське культурне життя, в якому дуже скоро зайняв чільне місце.

Маланюк був учнем Дмитра Донцова. Ще перед 1-ю Світовою війною той написав серію статей з послідовною критикою Росії як імперії і російської ментальності (головні з них – «Модерне москвофільство» (1913) і «Культура розкладу» (1917)). Ці праці мали історичне значення, адже Донцов першим осмислив російську проблему для України всеохопно: критикував її цивілізацію як сутнісно *євразійську*, її ментальність як *охлократичну*, її *геополітичну вагу як глобальну загрозу* для всієї Європи, її літературу як культуру як надто *матеріалістичні* за духом, пройняті нуртами хворобливості, позбавлені естетичного індивідуалізму та героїзму. Завершенням цієї концепції Донцова стала його видатна книга, яку Маланюк називав «епохальною», «Підстави нашої політики» (Відень, 1921), в якій є окремий розділ «Варварія російська», присвячений Росії (до слова, ми у видавництві «Крила» за 2023–2024 роки видали аж дві книги творів Донцова: «Підстави нашої політики та інші праці» і «Дух Росії та інші праці», в яких зібрано велику кількість його праць на російську).

Євген Маланюк зумів не тільки вийти на рівень Донцова за широтою і глибиною мислення в цій темі, але й прокласти свої оригінальні «інтелектуальні дороги» в ній. Що й показує ця нова книга. Цікаво, що у 1927 р. в ж. «Державна нація» (Прага), який видавала Лігія українських націоналістів, Маланюк увів рубрику «Ворогознавство», в якій друкувалися матеріали, присвячені Росії і російській культурі.

Сам Маланюк пережив велике засвоєння російської культури ще в молодості, певний час жив в Росії, тому, зрозуміло, добре знав цю цивілізацію із середини. Він почав критично писати про російську культуру і ментальність у середині 1920-х років, етапним стало есе «Кінець роїської літератури» (1926), надруковане в «Літературно-науковому віснику». По суті, в ньому зосереджені всі головні концепти й проблеми, які Маланюк буде осмислювати до кінця свого життя. Головні з них такі: Росія сформувалася як штучна, неорганічна імперія, її «механіка» перетравлювання інших народів була жорстокою і набирала патологічних форм, однією з таких ментальних патологій стало українське молоросійство, виквітом якого він уважав геніального Миколу Гоголя; це молоросійство отруїло імперію і її пишну культуру своїми *міязмами химерності, вічного вдавання, внутрішньої зрадливості, схильності до різнома-*

нітних перверзій, якоїсь тотальної хлестаковици; кожен з покорених Росією народів давав свою дозу «міязмів», тому вся російська культура і література набули ознак фальшивості, моральної гнилизни, поєднаних із розливами могутнього шовінізму та морального деспотизму; власне, *це* повинні досліджувати ті, хто цікавиться Росією і російською культурою, замість піддаватися їхнім декоративним «чарам».

Ці свої думки Маланюк розвинув у прекрасних есе «Петербург як літературно-історична тема», «Наступ мікробів», «Творчість і національність», «Гоголь-Гоголь», «Толстоевський», «Південь і російська література», які увійшли до нашого видання. Вони доповнені двома менше відомими есе: «Совітські літературні справи», «До проблеми культурного процесу» та «Шевченко і слов'янфільство». В останньому Маланюк цікаво аналізує тему розвитку українських ідей щодо слов'янської солідарності і пояснює, чому вони були утопійними, адже ми або потрапляли в цій темі в російські ідеологічні тенета офіційного великодержавного панславізму, або наштовхувалися на національний егоїзм інших слов'янських народів.

Названі есе складають розділ «Літературно-культурологічна есеїстика», натомість розділ «Історіософська есеїстика» склали есе з політологічним змістом відтинком: «Малоросійство», «Про малоросійство» (передруковується вперше), «Єдиноділімство», «До проблеми більшевизму» і «Ленін і Клявзевиц» (також передруковується вперше). Останнє есе було надруковане в ж. «Сучасність» вже після смерті автора: №10 за 1968 р.

Маланюк виводив джерела малоросійства із доби бездержавності: XIV–XV ст. Тоді, він вважав, в умовах постійного руйнівного тиску з боку татар, через втрату повноцінної еліти й державних основ в українстві витворилися психологічні комплекси *непевності, роздвоєння, анархії, зрадливості*. Коли почалося національно-культурне відродження наприкінці XVI ст., ці комплекси перейшли в нову національну ідеологію і творчість українства. На межі XVI–XVII ст. виникла вже стала українська суспільна течія *перших ідейних малоросів*, тобто людей, які відмовилися від національної позиції, від свідомості героїки, створили собі фантом «Нової Візантії» – наднаціональної православної імперії, прообраз якої вони, зрозуміло, бачили в московії. Це діяльність і творчість таких культурників і церковників, як Герасим Смотрицький, Іов Борецький, Єлисей Плетенецький, Іван Вишенський, Ісаєя Копинський, Петро Могила – і аж до Стефана Яворського та Теофана Прокоповича, які вже «самоотрвер-



женно» будували нову Російську імперію разом із деспотом над деспотами – царем Петром I.

У дивовижний спосіб розсадником малоросійства стала Києво-Могилянська Академія від середини XVII ст., яка нібито мала прозахідне спрямування після реформ Петра Могили, інтелектуали якої на чолі з німцем Інокентієм Гізелем придумали теорію викрадання історії давньої Руси і «передачі» її Московії (це обґрунтував знаменитий історіософський твір «Синопис», виданий у 1674 р. за редакцією Гізеля). Уся ця ідеологія породила десятки тисяч «самоотвержених малоросів», які у XVII-XVIII ст. пішли служити Москві. Це вони розвинули теорію про «об'єднання»-«возз'єднання» України і Московії після Хмельниччини, вони заблокували окцидентальний, проєвропейський розвиток нашого громадянства й культури, вони розвинули повсюдний православний фанатизм в масах, який автоматично почав робити з українців моральних рабів Москви, вони вкинули країну в інтелектуальне та громадянське прозябання в XVIII ст. через свій ментальний опортунізм, дрібну корисливість та холоуство.

По-суті, малоросійство протривало до XIX ст., витворюючи російською мовою свій варіант регіональної «південноросійської» літератури (писання Василя Капніста, Василя Наріжного, Ореста Сомова, Івана Кулжинського тощо). З неї вийшли і Квітка-Основ'яненко, і Гребінка, і Гулак-Артемовський, які лише поступово перейшли на українську мову, частково подолавши свої малоросійські комплекси. На цьому ґрунті постав і феномен М.Гоголя. Не випадково саме Квітка залишив після себе таку загрозливу й шкідливу літературну традицію, як *шельменківщина*, тобто художній примітивізм, комплекс меншовартості, придурювання, самоприниження українства, які ми й досі плакаємо нескінченними постановками його знаменитого «Сватання на Гончарівці».

Однак це малоросійство, на думку Маланюка, *помстилося* Росії в основному через талант Гоголя. Цей геній більше інтуїтивно, ніж свідомо висміяв імперію у найкарикатурніших формах, цим він повалив її маєстат; саме він, а не аполлонійський, оптимістичний Пушкін, заклав основи російської літератури: тьмяної, схильної до зображень психопатології, песимістичної, занадто соціально заангажованої, з якимось безнастанним ниттям та безмежним скепсисом. Це він показав відразливі й водночас демонічно привабливі «мертві душі» імперії і цим навіть отруїв її комплексом *самовивертання, дошкульної самокритики*. Гоголь став духовним батьком майбутніх російських революціонерів: роздвоєних, цинічних, охоплених настроями чортівства, що досконало осмислюється в романі «Біси» іншого великого малороса в літературі – Федора Достоєвського.

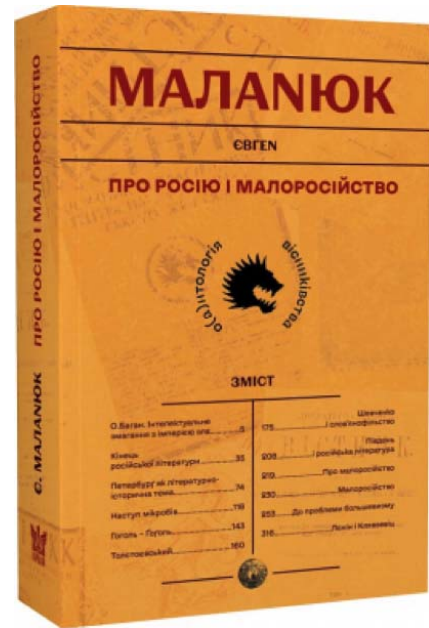
Маланюк давав таку характеристику Гоголю і підсумкам його впливової твор-

чости: «Почуття постійної прив'язаності фальшивою ролю російського патріота і письменника-праведника, постійна відсутність творчої свободи й вічна змора свідомої брехні – ось та задушлива, убійча атмосфера, в якій могли поставати відповідно скалічені й хворобливі образи. Звідциль родовід і «зайвих людей», і «принижених і ображених». Звідциль пішли і православний месіанізм, і православний нірванізм, і «справжня російськість»... і погорда до європейських чужинців, і зневага «гнилої» Європи, і гасла культурної автаркії, і догмат поліційної єдності...»

Ця підсвідома помста малороса повела Росію до жахливої революції 1917 року, яка зруйнувала імперію. Але імперія дивовижним чином відродилася через большевизм. І Маланюк аналізує цю проблему. Найвичерпніше у есе *«До проблеми большевизму»*. Цю працю українці мали б посилено вивчати сьогодні й на університетському, і на шкільному рівнях. Вона написана у перегуку із видатними трактатами російських філософів, які прагнули збагнути джерела большевизму: Дмитрія Мережковського, Ніколая Бердяєва, Георгія Федотова. При цьому Маланюк зробив низку своїх оригінальних спостережень і висновків, які значно поглиблюють розуміння проблеми.

Большевизм, на думку Маланюка, був продуктом кількасотлітньої історії Московії. Це ментальна суміш жахливого деспотизму і дикого морального хаосу, фанатичного сектантства й дрімучого плебейства, поліційної жорстокості і юридичного пристосуванства. Глибинно він зародився як бунтарство мільйонів московських «раскольників» XVII ст., яких викинула з нормального життя суворая царська влада й зусилля піти у підпілля або втікати на окраїни царства. У XIX ст. ментальність «раскольників» наклалася на революційні настрої нової імперської інтелігенції, яка усвідомила реакційність та відсталість Росії. Так зародилося велике почуття образи, загаєної кривди щодо влади у широких колах відкинутої молоді, яку охопили ідеологічні хвилі лівого нігілізму, радикалізму в душі соціалістичних практик, з яких і вийшов згодом російський специфічний *комунізм-большевизм*. Власне, це друге поняття є точнішим і правильним.

Паралельно російське суспільство наповнювалося національним гегемонізмом та шовінізмом, який вибухнув на ґрунті перемоги над Наполеоном у 1812 році, що відобразили у своїй багатоплановій творчості російські слов'янофіли (Кіреєвський, Хом'яков, Шевірьов, Данилевський, Самарін, Тютчев, Аксакови та ін.). Піком цієї другої тенденції стала «Чорна сотня», створена наприкінці XIX ст., яка оформилася в масовий рух. Чорносотенство так пройняло російське суспільство своїми ідеологемами, почуттями й ментальністю («Дайш єдиную Росію!», «Россія – первая в мире страна!», «Долой загнанающей Запад!», «Завоевание проливов и Константинополя!»), що після революції ці його програмні ідео-



логемі в дивовижний спосіб перейшли у большевизм, хоч перед тим це були два ворожі політичні табори.

Відтак усі наступні колосальні злочини большевизму з безнастанними терорами та голодоморами стали наслідком *морального демонізму* цього політичного явища. Воно було породженням патологічної природи Московії як механістичної, монгольського типу імперії, збудованої на принципі руйнування національних основ народів. Сутнісною метою і стилем міжнародної поведінки цієї імперії стали деспотизм і ненависть до *Іншого*. Її рух в історії був рухом *перемелювання* інших національних, органічних культур і більше нічого. Вона *не мала* жодної реально прогресивної мети. Тому за великим рахунком большевизм – це тільки хлестаковщина, *велике вдавнання*, жалюгідна спроба прикрити захланництво й злостиву душу москаля фальшивими теоріями про «світовий комунізм» і «щастя трудящих».

Підсумовуючи, скажу таке. Есеїстика Маланюка – це безмежна інтелектуальна насолода! Це проникливі спостереження й концептуальні узагальнення, тонке відчуття нюансів культури й естетичного мислення; це широкі окреслення горизонтів культури й проблем європейської цивілізації, овіяні духовними струменями автора – правдивого християнина. Це чіткі грані *націомислення*, тобто осягання природи літератури та історії через принципи філософського націоналізму. Маланюкова есеїстика становить «золотий фонд» української культурологічної класики, через неї ми відкриваємо шляхетну й високоідейну духову енергетику літературної генерації вісниківів, які творили на естетичних засадах мистецького героїзму та неоромантичного традиціоналізму, виражали етику й ідеали європейського культурного класицизму та консерватизму.